अध्याय 7: उपायं चिन्तयेत् प्राज्ञस्तथापायं च चिन्तयेत्

विषय-सूची

7 प्रश्नावली · 29 प्रश्न

प्रश्नावली 1	अधोलिखितप्रश्नानाम् उत्तराणि पूर्णवाक्येन लिखत-	7 प्रश्न
प्रश्नावली 2	अधोलिखितवाक्येषु स्थूलाक्षरपदानि आश्रित्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत-	5 प्रश्न
प्रश्नावली 3	अधोलिखितानि वाक्यानि कः कं प्रति कथयति इति लिखत-	1 प्रश्न
प्रश्नावली 4	उदाहरणानुसारं भूतकालिकवाक्यानि वर्तमानकालिकवाक्येषु परिवर्तयत-	5 प्रश्न
प्रश्नावली 5	श्लोकानां भावार्थान् विचिन्त्य कोष्ठकात् समुचितपदैः रिक्तस्थानानि पूरयत-	4 प्रश्न
प्रश्नावली 6	उदाहरणं दृष्ट्वा अधोलिखितानां पदानां विग्रहं मेलनं वा कुरुत-	6 प्रश्न
प्रश्नावली 7	अधोलिखितानि वाक्यानि कथाक्रमानुसारं पुनः लिखत-	1 प्रश्न

प्रश्नावली 1 — अधोलिखितप्रश्नानाम् उत्तराणि पूर्णवाक्येन लिखत-

प्रश्न 1

(क) नरस्य वृत्तं के जानन्ति ?

हल

श्लोके वर्णितं यत् मनुष्यस्य आचरणं कः-कः जानाति।

उत्तर: (क) नरस्य वृत्तं आदित्यचन्द्रौ, द्यौ भूमिः आपः हृदयं यमः अहः रात्रिः उभे सन्ध्ये धर्मः च जानन्ति ।

प्रश्न 2

(ख) धर्मबुद्धयः किं वीक्षन्ते?

हल

सज्जनाः परस्त्रियः, परद्रव्यं तथा सर्वप्राणिनः प्रति कीदृशीं दृष्टिं धारयन्ति इति श्लोकानुसारम् उत्तरम्।

उत्तर: (ख) धर्मबुद्धयः मातृवत्परदारेषु परद्रव्येषु लोष्ठवत् सर्वभूतेषु आत्मवत् वीक्षन्ते।

प्रश्न 3

(ग) कस्य जन्मनः फलं व्यर्थम् ?

हल

यः देशान्तरेषु भ्रमणं न करोति, विविधभाषावेषादिकं न जानाति तस्य जन्म व्यर्थम् भवति।

उत्तर: (ग) येन देशान्तरेषु बहुविधभाषावेषादि न ज्ञातम्, धरणीपीठे भ्रमता तस्य जन्मनः फलं व्यर्थम् ।

प्रश्न 4

(घ) पापबुद्धिः स्वपितरं किम् उक्तवान्?

हल

पापबुद्धिः स्वपितुः समीपे गत्वा किम् अकथयत् इति उत्तरम्।

उत्तर: (घ) पापबुद्धिः स्वपितरम् उक्तवान्- तात! मया धर्मबुद्धेः प्रभूतः अर्थः चोरितः। भवान् यदि मदुक्तप्रकारेण वदति तर्हि तत् धनं मयि स्थिरं तिष्ठति अन्यथा अस्माकं प्राणैः सह यास्यति ।

प्रश्न 5

(ङ) प्राज्ञः किं – किं चिन्तयेत् ?

हल

पाठस्य शीर्षकानुसारं बुद्धिमान् मनुष्यः कार्यसाधनस्य उपायं तथा सम्भाव्यम् अपायं (सङ्कटम्) उभयं चिन्तयेत्।

उत्तर: (ङ) प्राज्ञः उपायं चिन्तयेत् तथा अपायं च चिन्तयेत् ।

प्रश्न 6

(च) मानवः कदा विद्यां वित्तं शिल्पं च प्राप्नोति ?

हल

यदा मनुष्यः एकस्मात् देशात् अन्यं देशं भ्रमति तदा सः विद्यां वित्तं शिल्पं च प्राप्नोति।

उत्तर: (च) मानवः यावत् भूमौ देशात् देशान्तरं व्रजति तावत् सः विद्यां वित्तं शिल्पं च प्राप्नोति ।

प्रश्न 7

(छ) पापबुद्धिः किं चिन्तयित्वा देशान्तरं प्रस्थितः ?

हल

पापबुद्धिः स्वां दरिद्रतां मूर्खतां च विचिन्त्य धर्मबुद्धिम् आश्रित्य धनसम्पादनस्य पश्चात् तं वञ्चयित्वा सुखी भवितुं देशान्तरं प्रस्थितः।

उत्तर: (छ) पापबुद्धिना चिन्तितं यत् अहं तावान्मूर्खो दरिद्रतया पीडितश्च । अत एनं धर्मबुद्धिं स्वीकृत्य अन्यं देशं गच्छामि, तत्र अस्य आश्रयणेन धनं सम्पादयामि, अनन्तरम् एनमपि वञ्चयित्वा सुखी भवामि।

प्रश्नावली 2 — अधोलिखितवाक्येषु स्थूलाक्षरपदानि आश्रित्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत-

प्रश्न 1

(क) एनम् अपि वञ्चयित्वा सुखी भवामि।

हल

स्थूलपदम् 'एनम्' (कर्मपदम्) अतः 'कम्' इति प्रश्नपदम्।

उत्तर: (क) कम् अपि वञ्चयित्वा सुखी भवामि ?

प्रश्न 2

(ख) सर्वं धनं स्वीकृत्य स्वग्रामं गच्छावः।

हल

स्थूलपदं 'स्वग्रामं' (स्थानवाचकम्) अतः 'कुत्र' इति प्रश्नपदम्।

उत्तर: (ख) सर्वं धनं स्वीकृत्य कुत्र गच्छावः ?

प्रश्न 3

(ग) निशीथे अटव्यां गत्वा तत् सर्वं वित्तम् आनीतवान्।

हल

स्थूलपदं 'निशीथे' (कालवाचकम्) अतः 'कदा' इति प्रश्नपदम्।

उत्तर: (ग) कदा अटव्यां गत्वा तत् सर्वं वित्तम् आनीतवान् ?

प्रश्न 4

(घ) तत् आकर्ण्य सर्वे ते जनाः विस्मयोत्फुल्ललोचनाः सञ्जाताः।

हल

स्थूलपदं 'विस्मयोत्फुल्ललोचनाः' (विशेषणम्) अतः 'कीदृशाः' इति प्रश्नपदम्।

उत्तर: (घ) तत् आकर्ण्य सर्वे ते जनाः कीदृशाः सञ्जाताः ?

प्रश्न 5

(ङ) अहम् एतत् शमीकोटरं वह्निना प्रज्वालयामि ।

हल

स्थूलपदं 'वह्निना' (करणवाचकम्) अतः 'केन' इति प्रश्नपदम्।

उत्तर: (ङ) अहम् एतत् शमीकोटरं केन प्रज्वालयामि ?

प्रश्नावली 3 — अधोलिखितानि वाक्यानि कः कं प्रति कथयति इति लिखत-

प्रश्न 1

अधोलिखितानि वाक्यानि कः कं प्रति कथयति इति लिखत-

हल

वाक्यम् — कः — कं प्रति

(क) वत्स! द्रुतं वद येन तद्द्रव्यं स्थिरं तिष्ठेत्। — पापबुद्धेः पिता — पापबुद्धिं प्रति

(ख) प्रातःकाले युवामस्माभिः सह तत्र वनप्रदेशं गच्छतम्। — धर्माधिकारी — धर्मबुद्धिं पापबुद्धिं च प्रति

(ग) त्वया हृतम् एतद्धनं, नान्येन। — पापबुद्धिः — धर्मबुद्धिं प्रति

(घ) भोः दुरात्मन्! मा मैवं वद। — धर्मबुद्धिः — पापबुद्धिं प्रति

(ङ) एतत् सर्वमपि पापबुद्धेः चेष्टितम्। — पापबुद्धेः पिता — जनान् (सर्वान् उपस्थितान्) प्रति

उत्तर: (क) पापबुद्धेः पिता→पापबुद्धिम्; (ख) धर्माधिकारी→धर्मबुद्धिं पापबुद्धिं च; (ग) पापबुद्धिः→धर्मबुद्धिम्; (घ) धर्मबुद्धिः→पापबुद्धिम्; (ङ) पापबुद्धेः पिता→जनान्।

प्रश्नावली 4 — उदाहरणानुसारं भूतकालिकवाक्यानि वर्तमानकालिकवाक्येषु परिवर्तयत-

प्रश्न 1

(क) राजपुरुषाः पापबुद्धिं दण्डितवन्तः।

हल

'दण्डितवन्तः' (भूतकालिकक्रिया) → 'दण्डयन्ति' (वर्तमानकाले बहुवचनम्)।

उत्तर: (क) राजपुरुषाः पापबुद्धिं दण्डयन्ति ।

प्रश्न 2

(ख) पापबुद्धिः अत्यधिकं धनं सम्पादितवान्।

हल

'सम्पादितवान्' → 'सम्पादयति' (वर्तमानकाले एकवचनम्)।

उत्तर: (ख) पापबुद्धिः अत्यधिकं धनं सम्पादयति ।

प्रश्न 3

(ग) पापबुद्धिः वनदेवतायाः समीपम् आगतवान्।

हल

'आगतवान्' → 'आगच्छति' (वर्तमानकाले एकवचनम्)।

उत्तर: (ग) पापबुद्धिः वनदेवतायाः समीपम् आगच्छति।

प्रश्न 4

(घ) अत्रान्तरे पापबुद्धिः शिरस्ताडयन् उक्तवान्।

हल

'उक्तवान्' → 'वदति' (वर्तमानकाले एकवचनम्)।

उत्तर: (घ) अत्रान्तरे पापबुद्धिः शिरस्ताडयन् वदति ।

प्रश्न 5

(ङ) सर्वे जनाः धर्मबुद्धिं प्रशंसितवन्तः।

हल

'प्रशंसितवन्तः' → 'प्रशंसन्ति' (वर्तमानकाले बहुवचनम्)।

उत्तर: (ङ) सर्वे जनाः धर्मबुद्धिं प्रशंसन्ति ।

प्रश्नावली 5 — श्लोकानां भावार्थान् विचिन्त्य कोष्ठकात् समुचितपदैः रिक्तस्थानानि पूरयत-

प्रश्न 1

(क) सूर्यः चन्द्रः ..... अग्निः आकाशः भूमिः जलं ..... यमः दिवसः रात्रिः प्रभातं सायं च मनुष्याणां सर्वविधं ..... जानन्ति । अतः वयं सर्वदा उत्तमं व्यवहारं कुर्मः। (व्यवहारं / पवनः / हृदयं)

हल

श्लोकस्य भावार्थानुसारं क्रमेण रिक्तपदानि पूरयत।

उत्तर: (क) पवनः, हृदयं, व्यवहारं

प्रश्न 2

(ख) यः ..... न अटति, विविधदेशानां संस्कृतीः .... च न जानाति, पृथिवीपृष्ठे तस्य जन्म ..... भाति । (भाषाः / व्यर्थं / अन्यदेशेषु)

हल

श्लोकस्य भावार्थानुसारं क्रमेण रिक्तपदानि पूरयत।

उत्तर: (ख) अन्यदेशेषु, भाषाः, व्यर्थं

प्रश्न 3

(ग) सज्जनाः सर्वासु नारीषु ..... इव, अन्येषां ..... मृत्पिण्डम् इव, सर्वेषु प्राणिषु च ..... इव चिन्तयन्ति। (द्रव्येषु / स्वयम् / मातरः)

हल

श्लोकस्य भावार्थानुसारं क्रमेण रिक्तपदानि पूरयत।

उत्तर: (ग) मातरः, द्रव्येषु, स्वयम्

प्रश्न 4

(घ) बुद्धिमान् मनुष्यः ..... मार्गान् समस्यादूरीकरणस्य ..... च .....। (कौशलानि / कार्यसाधनस्य / जानीयात्)

हल

श्लोकस्य भावार्थानुसारं क्रमेण रिक्तपदानि पूरयत।

उत्तर: (घ) कार्यसाधनस्य, कौशलानि, जानीयात्।

प्रश्नावली 6 — उदाहरणं दृष्ट्वा अधोलिखितानां पदानां विग्रहं मेलनं वा कुरुत-

प्रश्न 1

(क) गुरुजनाज्ञया – .....

हल

समासस्य विग्रहः।

उत्तर: (क) गुरुजनाज्ञया – गुरुजनानाम् आज्ञया

प्रश्न 2

(ख) वनदेवता – .....

हल

समासस्य विग्रहः।

उत्तर: (ख) वनदेवता – वनस्य देवता

प्रश्न 3

(ग) ..... – वित्तस्य अभावात्

हल

विग्रहात् समस्तपदनिर्माणम्।

उत्तर: (ग) वित्ताऽभावात् – वित्तस्य अभावात्

प्रश्न 4

(घ) बुद्धिप्रभावेण – .....

हल

समासस्य विग्रहः।

उत्तर: (घ) बुद्धिप्रभावेण – बुद्धेः प्रभावात्

प्रश्न 5

(ङ) ..... – धरण्याः पीठे

हल

विग्रहात् समस्तपदनिर्माणम्।

उत्तर: (ङ) धरणीपीठे – धरण्याः पीठे

प्रश्न 6

(च) राजकुले – .....

हल

समासस्य विग्रहः।

उत्तर: (च) राजकुले – राज्ञः कुले

प्रश्नावली 7 — अधोलिखितानि वाक्यानि कथाक्रमानुसारं पुनः लिखत-

प्रश्न 1

अधोलिखितानि वाक्यानि कथाक्रमानुसारं पुनः लिखत- (क) भवान् यदि मदुक्तप्रकारेण वदति तर्हि तद्धनं मयि स्थिरं तिष्ठति । (ख) ततस्तौ गुरुजनानाम् अनुमतिं प्राप्य शुभेऽहनि देशान्तरं प्रस्थितौ । (ग) द्वावपि गत्वा तत् स्थानं यावत् खनतः तावद् रिक्तं भाण्डं दृष्टवन्तौ। (घ) कस्मिंश्चिद्देशे धर्मबुद्धिः पापबुद्धिश्च द्वे मित्रे प्रतिवसतः स्म । (ङ) यथा द्वाभ्यां चिन्तितं तथैव भूमिं खनित्वा तत्रैव धनं निक्षिप्य स्वगृहं गतवन्तौ । (च) राजपुरुषाः पापबुद्धिं दण्डितवन्तः।

हल

कथायाः घटनाक्रमानुसारं वाक्यानां पुनर्व्यवस्थापनम्।

उत्तर: (१) (घ) कस्मिंश्चिद्देशे धर्मबुद्धिः पापबुद्धिश्च द्वे मित्रे प्रतिवसतः स्म । (२) (ख) ततस्तौ गुरुजनानाम् अनुमतिं प्राप्य शुभेऽहनि देशान्तरं प्रस्थितौ । (३) (ङ) यथा द्वाभ्यां चिन्तितं तथैव भूमिं खनित्वा तत्रैव धनं निक्षिप्य स्वगृहं गतवन्तौ। (४) (ग) द्वावपि गत्वा तत् स्थानं यावत् खनतः तावद् रिक्तं भाण्डं दृष्टवन्तौ। (५) (क) भवान् यदि मदुक्तप्रकारेण वदति तर्हि तद्धनं मयि स्थिरं तिष्ठति ।